

УДК 821.112.2

А. Л. Батурына

(Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, Гомель)

**ЭВАЛЮЦЫЯ РЭЛІГІЙНЫХ КАНЦЭПЦЫЙ
НЯМЕЦКІХ РАМАНТЫКАЎ**

У артыкуле на матэрыяле твораў Ф. Шляермахера, Наваліса, А. фон Арніма, К.Брэнтана разглядаюцца асаблівасці эвалюцыі рэлігійных канцэпцый ў нямецкім рамантызме. На ранніх этапах развіцця рамантычнага кірунку містычнае пачуццё не было тоесным

дагматычнаму хрысціянству. На позніх этапах яно эвалюцыянавала ў глыбокую рэлігійнасць, карціна сусвету наблізілася да традыцыйна хрысціянскай, пераважна каталіцкай.

Эпоха рамантызму, якая пачалася на мяжы XVIII і XIX стагоддзяў у нямецкай літаратуры з дзейнасці так званай йенскай суполкі (Браты Шлегелі, Наваліс, В. Вакенродэр і інш.), а ў беларускай і беларуска-польскай – з творчасці А. Міцкевіча і паэтаў-філаматаў другога дзесяцігоддзя XIX стагоддзя, прынесла ў сусветную літаратуру падыходы і матывы, якія адыгралі значную ролю ў фарміраванні характару як сучаснай сусветнай літаратуры, так і нацыянальных літаратур. Выступаючы супраць урбанізацыі і мадэрнізацыі, якія сталі следствам прамысловай рэвалюцыі, рамантызм адзначыў недахопы сучаснага грамадства і шукаў паратунку ў звароце да прыроды, мастацтва, рэлігіі. Пры ўсёй разнастайнасці рамантычных літаратурных школ і творчых метадаў асобных аўтараў-рамантыкаў, іх аб'ядноўвае прысутнасць таго, што выбітны даследчык рамантызму В. Жырмунскі назваў «містычным пачуццём» – «калі свет здаецца блізкім і знаёмым, аднак таямнічым; за ўсім канечным адчуваецца бясконцае» [1, с. 7]. Містычнае пачуццё рамантыкаў не заўсёды супадала з рэлігійнасцю ў яе традыцыйным разуменні: рамантычны энтузіязм часам прымушаў іх адыходзіць ад хрысціянства; тым не менш, на позніх этапах яны часта звярталіся да кананічных рэлігійных форм, перш за ўсё каталіцтва, у пошуку ідэйнага апірышча. Рамантычны кірунак у літаратуры і мастацтве адыграў значную ролю ў пераадоленні рэлігійнага скептыцызму, які быў пашыраны сярод адукаваных пластоў у часы Асветніцтва.

У 1796 г. малады тэалаг Ф. Шляермахер (Friedrich Schleiermacher, 1768–1834) пазнаёміўся ў Берліне з адным з пачынальнікаў рамантызму ў літаратуры Ф. Шлегелем (Friedrich Schlegel, 1772–1829). Гэта знаёмства хутка перарасло ў сяброўства і супрацоўніцтва. Пад уплывам сябра Ф. Шляермахер пачаў пісаць, і ў 1799 г. свет убачыла яго кніга «Аб рэлігіі. Прамовы перад адукаванымі, якія ёю пагарджаюць» («Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern»). У гэтай працы філосаф і тэалаг Ф. Шляермахер прапанаваў сістэму поглядаў на рэлігію, якая давала інтэлектуалам, незадаволеным дагматычным хрысціянствам, альтэрнатыву атэізму.

Даследчык Р. Зафранскі вылучыў у тэорыі Ф. Шляермахера шэраг тэзісаў, якія адыгралі найбольш значную ролю ў фарміраванні ідэалогіі ранняга рамантызму [2, с. 144–145]. Ф. Шляермахер быў упэўнены, што адзінства чалавека з Богам магчыма не толькі ў іншым

свеце пасля смерці. Чалавек павінен імкнуцца ў зямным жыцці дакрануцца да Бясконцага, зліцца з універсумам, а пачуццё прыгажосці прыроды, каханне, сяброўства і творчасць адчыняюць чалавеку дзверы ў Бясконцае. Для таго, каб дакрануцца да Бога, не патрэбна пасрэдніцтва афіцыйных рэлігійных інстытутаў. Значна большую ролю мае камунікацыя паміж сябрамі-аднадумцамі – рамантычная сімфіласофія: Ф. Шляермахер лічыў, што пачуццё сяброўства ўжо нясе ў сабе Боскую іскру. Калі ў традыцыйным хрысціянстве фундаментальным паняццем быў грэх, то для Ф. Шляермахера цэнтральнай хрысціянскай ідэяй стала любоў: Хрыстос прыняў смерць таму, што любіў усё чалавецтва; толькі пасланы чалавеку дар любові, кахання адкрывае яму Боскую прыгажосць іншага чалавека. Хрысціянская дагматыка губляла ў вучэнні Ф. Шляермахера сваё значэнне: «Кожная святая кніга – толькі маўзалеі рэлігіі, помнік, які нагадвае, што там прысутнічаў Святы дух. Не той мае веру, хто верыць у Святое пісанне, а той, каму яно не патрэбнае, і хто мог бы стварыць сабе ўласнае» (Тут і далей пераклад наш. – А.Б.) [3, с. 67]. Асаблівае значэнне для ідэалогіі рамантызму адыграла роля, якую Ф. Шляермахер надаваў эстэтыцы. У яго вучэнні пачуццё прыгожага набывала містычны характар: быць рэлігійным значыла быць чуллівым, здольным убераць у сябе прыгажосць і таямніцы ўніверсума.

Менавіта гэтыя прынцыпы адлюстроўвалі рэлігійнае пачуццё на раннім – йенскім – этапе развіцця рамантызму. Большасць з іх была засвоена наступнымі генерацыямі рамантыкаў. Аднак паступова, адыходзячы ад спробы стварыць новую ідэалогію ці нават рэлігію, свабодную ад інстытутаў і дагматыкі, рамантыкі пачалі шукаць новы змест у традыцыйным хрысціянстве. Яшчэ ў йенскі перыяд гэтыя тэндэнцыі праявілі сябе ў творчасці Наваліса (Novalis – Georg Friedrich Philipp Freiherr von Hardenberg, 1772–1801), адной з ключавых фігур йенскай суполкі.

Наваліса, як і іншых рамантыкаў, прываблівала Сярэднявечча. У той гістарычны перыяд усё жыццё чалавека, уся духоўная культура былі насычаны рэлігійным пачуццём. Сваё эсэ «Хрысціянства альбо Еўропа» («Die Christenheit oder Europa», 1799) Наваліс пачынае словамі: «Некалі былі цудоўныя бліскучыя часы, калі Еўропа была хрысціянскай краінай, калі адзіная хрысціянская супольнасць насяляла гэтую засвоеную чалавекам частку свету; самыя аддаленыя правінцыі гэтага велізарнага духоўнага царства былі звязаны вялікім агульным інтарэсам» [4, с. 50]. У ідэалізаваным Сярэднявеччы, карціну якога малюе Наваліс, у тым ліку ў сваім незавершаным

рамане «Генрых фон Офтэрдынген» («Heinrich von Ofterdingen», 1800) – маніфесце рамантыкаў – рэлігія прысутнічала ва ўсіх сферах жыцця, царква давала падтрымку мастацтву, людзі кіраваліся рэлігійнай мараллю ў прыватным жыцці, у адносінах да бедных і слабых. Гармонія была разбураная, калі своекарысныя інтарэсы людзей узвысіліся над духоўнымі каштоўнасцямі. У гэтым Наваліс бачыў прычыны рэлігійнага і палітычнага раз’яднання Еўропы, недасканаласцей яе грамадскага ладу. Аўтар выказаў спадзяванне, што аднойчы наступіць час, калі рэлігія пачне займаць былое месца ў жыцці еўрапейцаў, калі будзе дасягнута адзінства царквы. Паступовае эвалюцыйнае змяненне грамадства пад кіраўніцтвам свайго роду «сусветнай царквы» павінна было, такім чынам, стаць альтэрнатывай зменам праз крывавыя рэвалюцыі.

Абставіны прыватнага жыцця яшчэ больш узмацнілі рэлігійнае пачуццё Наваліса. Ён быў глыбока ўзрушаны смерцю сваёй пятнаццацігадовай нявесты Сафіі фон Кюн (1797), і яго перажыванні знайшлі сваё ўвасабленне ў духоўных песнях, а таксама цыкле «Гімны да ночы» («Hymne an die Nacht», 1800). Апошні складаецца з шасці частак, напісаных рытмічнай прозай з вершаванымі ўстаўкамі. Першыя чатыры гімны апісваюць развіццё пачуццяў героя ад жыцця ў шчаслівым, зямным царстве святла праз фазу пакутлівага адчужэння да вызвалення ў вечнай ночы. Вобраз каханай суправаджае лірычнага героя; на яе магіле ім авалодваюць містычныя перажыванні, пасля якіх ноч і смерць губляюць сваё жахлівае аблічча. У пятым гімне Наваліс распавядае пра гібель антычных багоў і трыўмф Хрыста. У Наваліса антычныя богі паўстаюць як богі дня і святла. Аднак рэлігія антычнасці не давала адказу на тое, як чалавеку пераадолець жах перад непазбежнай смерцю: антычнасць з усёй яе гармоніяй і прыгажосцю капітулявала перад смерцю. Толькі хрысціянства здолела перамагчы страх чалавека перад прыходам ночы і смерці: у хрысціянстве ноч, смерць сталі брамай на шляху да вечнага жыцця. Начная лірыка, матыў ночы як містычнага часу, калі чалавек асабліва моцна адчувае сваю сувязь з бясконцым, застануцца характэрнымі для рамантычнага кірунку. Мінае больш за трыццаць гадоў пасля стварэння «Гімнаў да ночы», і Ёзэф фон Айхендорф, апошні вялікі нямецкі паэт-рамантык, напіша свой прасякнуты глыбокім рэлігійным пачуццём лірычны шэдэўр «Месяцовая ноч» («Mondnacht», 1835).

На фоне крызісных з’яў напалеонаўскіх войнаў на наступным этапе развіцця нямецкі рамантызм набывае нацыянальны характар, а рухаючай сілай сусветных гістарычных працэсаў аб’яўляецца народны дух (Volksgeist). «Народны дух ёсть, з пункту гледжання

гейдэльбержцаў, перш за ўсё рэлігійны, хрысціянскі дух» [5, с. 85]. Для гейдэльбергскіх рамантыкаў (К. Брэнтана, А. фон Арнім, Й. Гёрэс, К. Савіны, браты Грым) сусвет губляе сваю цэльнасць і распадаецца на царства духу (Бога) і царства матэрыі (д'ябла). Калі чалавек прагне золата ці ўлады, ён трапіць у царства д'ябла. Любоў у гейдэльбергскіх рамантыкаў таксама пераасэнсоўваецца: калі ў йенцаў любоў – усеахватнае пачуццё, якое набліжае чалавека да Бога, то ў іх паслядоўнікаў з'яўляецца матыў грэшнага, цялеснага кахання, які супрацьпастаўляецца высокай духоўнай любові. Так, у навэле А. фон Арніма (Achim von Arnim, 1781–1731) «Ізабэла Егіпетская» («Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe», 1812), антаганізм царства духу і царства матэрыі праяўляецца праз супрацьпастаўленне галоўнай гераіні Ізабэлы і яе антыподаў – цыганкі Бракі, альраўна, Голема (знешне гэта тая ж Ізабэла, але ў ёй адсутнічае душа). Калі закаханы ў Ізабэлу эрцгерцаг Карл ідзе на кампраміс з царствам цемры, спрабуе спалучыць каханне і свае матэрыяльныя інтарэсы, ён губляе Ізабэлу і з ёй магчымасць шчасця ў гэтым жыцці. Здрада Карла разбурае духоўнае адзінства Карла і Ізабэлы, якая не здольная на падман і кампрамісы; Ізабэла скіроўвае ўсю сілу сваіх пачуццяў на ўласны народ і вызваляе яго, вяртае яму радзіму.

З усіх рамантыкаў К. Брэнтана (Clemens Brentano, 1778–1842) з'яўляецца бадай што найбольш складанай фігурай. Выдатны лірычны паэт, навеліст і фалькларыст, ён на больш познім этапе свайго творчага жыцця адмовіўся ад індывідуалізма і «паганства» йенскай школы, гарачым прыхільнікам якой быў у маладосці, і прыйшоў да глыбокай, амаль што фанатычнай рэлігійнасці. Першым вялікім творам К. Брэнтана на рэлігійную тэматыку стала незавершаная паэма «Рамансы аб Разарыі» («Romanzen vom Rosenkranz», 1804–1812; разарыям у каталіцтве называюць пацеры, а таксама малітвы, якія чытаюць па пацерах: чаргаванне малітваў Ойча наш, Радуйся, Марыя і Слава, якія павінны суправаджацца разважаннімі пра евангельскія падзеі). У аснове паэмы – выдуманая Брэнтана легенда, дзе грэх і пакаянне завяршаюцца стварэннем Разарыя. Незавершанасць твора, складаная сімволіка «Рамансаў аб Разарыі», насычанасць яе алюзіямі і рэмінісцэнцыямі зрабілі твор малавядомым шырокай аўдыторыі. Тым не менш, у «Рамансах аб Разарыі» праяўляюць сябе галоўныя напрамкі эвалюцыі рэлігійнага пачуцця рамантыкаў позняга перыяду.

Дзеянне «Рамансаў аб Разарыі» разгортваецца ў сярэднявечнай Італіі. Брэнтана стварае дуалістычную карціну сусвету, дзе дабро і зло

антаганістычныя, але адначасова неразрыўна звязаныя: «*Als das Licht sich hat entzweiet, // Stieg was leicht und sank was schwer, // Und das Eine war gezweiet // Zwischen Gott und Luzifer.*» ‘Калі святло раздвоілася, // Нешта лёгка паднялося і нешта цяжка апусцілася, // І Адзінае раздвоілася // Паміж Богам і Люцыферам’ [6, с. 127].

Зло прысутнічае ўсюды ў свеце, праз грэхападзенне чалавек таксама атручаны злом. Увасабленнем абсалютнага зла ў творы з’яўляецца чараўнік Апонэ, які ўступае ў зносіны са злым духам Молэсам. Выкупленне не толькі ўласных грахоў, але і грахоў продкаў – цэнтральны матыў «Рамансаў». Мастак Космэ пад уздзеяннем цёмных сіл закахаўся ў манахіню Розатрысціс (сумная роза), ад якой нарадзіліся тры дачкі Розабланка (белая роза), Розароза (чырвоная роза), Розадора (залатая роза, спявачка Б’яндэта). Роза – цэнтральны сімвал паэмы. Гэта і сімвал прыгажосці, цялеснасці (Венера, роза з шыпамі), і ўвасабленне Дзевы Марыі (містычная роза без шыпоў). Ад сястры манахіні, Разалэты (вясёлая роза) у Космэ ёсць тры сыны. Дзеці Космэ не ведаюць аб сваім крэўным сваяцтве. Каханне паміж братамі і сёстрамі – радавы праклён, і толькі адрачэнне ад зямнога жыцця праз сыход герояў у манастыр ці смерць спыняе распаўсюджанне граху.

«Рамансы аб Разарыі» насычаны матывамі, характэрнымі для высокага і позняга рамантызму. Гэта матыў дуалізму добра і зла ў свеце, матыў першароднага граху, інцэсту, радавога праклёну і г. д. Яны прысутнічаюць у творах Й. Айхендорфа, Г. фон Кляйста і нават Э. Т. А Гофмана, які пазбягаў рэлігійных тэм у сваёй творчасці. Уплыў «Рамансаў» адчуваецца ў яго раманах «Эліксіры сатаны» (мастак Космэ і мастак Франчэска, матывы граху продкаў, грэшнасці цялеснага кахання, тэма манастыра як ратавальнага прытулку). Універсальны характар гэтых матываў для рамантычнага кірунку пацвярджае іх прысутнасць у іншых нацыянальных літаратурах, у прыватнасці, у творчасці беларуска-польскага рамантыка Я. Баршчэўскага (1790–1851). Так, у зборніку «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» прысутнічае матыў дуалізму добра і зла, вобраз чарнакніжніка-чужынца як носьбіта зла, матыў перасялення злага духа ў мёртвае цела, тэма манастыра як прытулку і месца ратавання душы і г. д.

Містычнае пачуццё заўсёды было неад’емнай часткай ідэалогіі рамантыкаў, яно прысутнічала ва ўхваленні рамантыкамі прыроды, кахання, у іх пакланенні мастацтву. На позніх этапах рамантызму містычнае пачуццё эвалюцыянавала ў глыбокую рэлігійнасць. Рэлігійныя канцэпцыі рамантыкаў перажылі істотныя змены на

розных этапах развіцця рамантычнага кірунку, аднак у іх аснове заўсёды заставалася ўспрынятая ад ранніх рамантыкаў вера ў непарыўную сувязь паміж індывідам і сусветам, у Боскую прыроду чалавека, у магчымасць спасцігнуць таямніцы ўніверсума шляхам пранікнення ў патаемную сутнасць асобнага чалавека.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жирмунский, В. Немецкий романтизм и современная мистика / В. Жирмунский. – СПб. : Тип. т-ва А. С. Суворина «НовоеВремя»•Эртелев, 13, 1914. – 207 с.

2. Safranski, R. Romantik. EinedeutscheAffäre/ R. Safranski. – 7. Auflage. – FrankfurtamMain : FischerTagebuch, 2018. – 415 S.

3. Schleiermacher, F. ÜberdieReligion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern / F. Schleiermacher. – Hamburg : FelixMeiner, 1958. –132 S.

4. Novalis. Die Christenheit oder Europa. Ein Fragment (geschrieben im Jahre 1799) / Novalis // Novalis Schriften / Herausgegeben von L. Tieck und F. Schlegel. – 4. Auflage. – Berlin : Reimer, 1826. – S. 187–208. – Режим доступа : https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10110362_00217.html. – Дата доступа : 14.09.2020.

5. Федоров, Ф. П. Художественный мир немецкого романтизма: Структура и семантика / Ф. П. Федоров. – М : МИК, 2004. – 368 с.

6. Brentano, C. Romanzen vom Rosenkreuz / C. Brentano. – Trier : Petrus-Verlag GmbH, 1912. – 408 S.